

Sieć obszarów Natura 2000 w Polsce

Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jest najważniejszą inicjatywą Unii Europejskiej w zakresie ochrony różnorodności biologicznej. Utworzenie i ochrona obszarów Natura 2000 jest obowiązkiem krajów członkowskich. Celem tej ochrony jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, uznanych za ważne składniki różnorodności biologicznej Europy. Na sieć składają się dwa podsystemy: (1) Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków (OSOP; ang. SPAs) i Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk (SOOS; ang. SACs). Wyznaczane są one w oparciu o dwa podstawowe akty prawne:

- Dyrektywę Ptasią (Dyrektywa Rady 79/409/EWG o ochronie dzikich ptaków) oraz
- Dyrektywę Siedliskową (Dyrektywa Rady 92/43/EWG o ochronie siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory).

Ptaki wymagające ochrony w obszarach ptasich sieci Natura 2000 (OSOP) to gatunki wymienione w Załączniku I Dyrektywy Ptasiej (gatunki zagrożone wyginięciem, gatunki szczególnie podatne na zmiany ich siedlisk, gatunki rzadkie, inne gatunki wymagające specjalnej uwagi ze względu na szczególny charakter ich siedlisk) oraz regularnie występujące gatunki ptaków wędrownych spoza tego załącznika, występujące w określonych koncentracjach, w dowolnym okresie cyklu rocznego. Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków wskazuje się w oparciu o jakościowo-ilościowe kryteria wypracowane przez BirdLife International. OSOP powinny obejmować zidentyfikowane już i opisane tzw. ważne ostoje ptasie (IBA) o znaczeniu europejskim. Obszary ptasie wskazane przez kraje członkowskie są automatycznie uznawane przez Komisję Europejską za elementy sieci Natura 2000.

Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk (SOOS) wyznaczane są dla ochrony typów siedlisk przyrodniczych wymienionych w załączniku I Dyrektywy Siedliskowej i gatunków roślin i zwierząt (poza ptakami) z załącznika II tej Dyrektywy. Przy ich selekcji wykorzystywane są kryteria opisanych w załączniku III Dyrektywy Siedliskowej, odwołujące się w znacznym stopniu do wiedzy eksperckiej (best expert judgement), a więc nie tak precyzyjne, jak kryteria dla obszarów ptasich. Obszary siedliskowe zgłaszane są do Komisji Europejskiej jako tzw. proponowane obszary o znaczeniu dla Wspólnoty. Dopiero po zaakceptowaniu ich przez Komisję (czyli uznaniu ich rzeczywistego znaczenia dla Wspólnoty) są wyznaczane przez kraje członkowskie jako SOOS.

Typy siedlisk przyrodniczych, które powinny być chronione w sieci Natura 2000 to: (1) typy siedlisk, które w obrębie terytorium UE są zagrożone zanikiem w swoim naturalnym zasięgu; (2) typy siedlisk o ograniczonym zasięgu naturalnym; (3) typy siedlisk będące wybitnym przykładem charakterystycznych cech jednego lub większej liczby wyróżnionych regionów biogeograficznych. Przez siedlisko przyrodnicze rozumie się obszar lądowy lub wodny, wyróżniony w oparciu o cechy geograficzne, abiotyczne oraz biotyczne, całkowicie naturalny lub półnaturalny (art. 1b). O charakterze siedliska decydują warunki abiotyczne. Siedliska przyrodnicze nie są tożsame ze zbiorowiskami roślinnymi, ale zbiorowiska roślinne są fitosocjologicznymi wyznacznikami większości typów siedlisk i ułatwiają ich identyfikację w terenie. System klasyfikacji siedlisk na potrzeby sieci Natura 2000 powstał w oparciu o PHYSIS – hierarchiczny system kodowania siedlisk, stworzony na użytek programu CORINE biotopes (systemu informacyjnego, którego celem było wyselekcjonowanie ostoi przyrodniczych o znaczeniu europejskim i gromadzenie o nich danych). Wyróżnione na terytorium UE typy siedlisk zostały opisane w tzw. *Podręczniku Interpretacji Siedlisk Europejskich (Interpretation Manual of European Habitats, EC DG Environment 2003)*.

Gatunki zwierząt (poza ptakami) i roślin, wymagające ochrony w sieci Natura 2000 (SOOS) to gatunki, które na terytorium UE są: (1) zagrożone wyginięciem lub narażone, (2) endemiczne lub rzadkie, tzn. występujące w mało licznych populacjach, oraz (3) wymagające szczególnej uwagi ze względu na specyficzny charakter siedlisk. Ochrona gatunków w obszarach sieci Natura 2000 polega przede wszystkim na ochronie ich siedlisk. Przez siedlisko gatunku rozumie się obszar wyznaczony przez charakterystyczne cechy biotyczne i abiotyczne, na którym gatunek występuje w którymkolwiek stadium swojego cyklu biologicznego.

Proponowane Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk powinny obejmować znaczące w skali kraju powierzchnie typowo wykształconych siedlisk z załącznika I DS lub znaczące w skali kraju populacje gatunków z załącznika II DS, czyli odpowiednią ich „reprezentację”, gwarantować utrzymanie tych siedlisk i gatunków w tzw. właściwym stanie zachowania, a także przyczyniać się do utrzymania różnorodności biologicznej w danym regionie biogeograficznym. Wkład kraju w budowę sieci Natura 2000 powinien być proporcjonalny do krajowych zasobów typów siedlisk i gatunków z załączników I i II DS.

Idea funkcjonowania sieci opiera się na założeniu, że ochronę siedlisk przyrodniczych i gatunków można godzić z gospodarczym użytkowaniem terenu, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Metody ochrony pozostają w gestii krajów członkowskich UE. Istotny jest efekt, czyli utrzymanie lub odtworzenie tzw. właściwego stanu zachowania typów siedlisk przyrodniczych i gatunków, dla których te obszary zostały utworzone. Przez stan zachowania rozumieć należy aktualną „kondycję” typu siedliska/gatunku, będącą wypadkową różnych oddziaływań, z uwzględnienie-

niem prognozy na przyszłość. Zgodnie z art. 1e Dyrektywy Siedliskowej, w przypadku typów siedlisk przyrodniczych „właściwy stan zachowania” oznacza, że:

- naturalny zasięg siedliska jest stały lub powiększa się;
- zachowuje ono specyficzną strukturę i funkcje, konieczne dla jego trwania w dłuższej perspektywie czasowej i są podstawy do przypuszczenia, że zachowa je w dającej się przewidzieć przyszłości;
- stan ochrony typowych dla niego gatunków również jest właściwy. W przypadku gatunków „właściwy stan ochrony” oznacza, że:
 - dynamika populacji gatunku wskazuje na jego żywotność i szansę utrzymania się w biocenozie przez dłuższy czas;
 - naturalny zasięg gatunku nie ulegnie zmniejszeniu w przewidywalnej przyszłości;
 - istnieje i prawdopodobnie będzie istnieć wystarczająco duże siedlisko, by utrzymać populację gatunku w dłuższej perspektywie czasowej.

Do głównych narzędzi ochrony typów siedlisk przyrodniczych i gatunków Natura 2000, czyli utrzymania lub odtworzenia ich właściwego stanu zachowania, należą: (1) plany ochrony obszarów i (2) procedury przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko, a także (3) programy rolno-środowiskowe, przewidujące podwyższone dopłaty dla rolników gospodarujących na obszarach Natura 2000.

W kwietniu 2004 roku rząd polski przekazał Komisji Europejskiej pierwszą listę obszarów proponowanych do włączenia do sieci Natura 2000. Obejmowała ona w sumie 248 obszarów (10,3% powierzchni kraju), w tym:

- 184 obszary (3,7% pow. kraju) proponowane jako Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk;
- 72 obszary (7,8% pow. kraju) wskazane jako Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków.

W trakcie tzw. seminariów biogeograficznych ta propozycja Polski została oceniona przez ekspertów Komisji Europejskiej jako niewystarczająca i wymagająca znacznych uzupełnień. W 2006 r. organizacje pozarządowe przedstawiły własną propozycję sieci, tzw. listę cieni („shadow list”) i zaproponowały uzupełnienie listy krajowej „248” obszarów Natura 2000 o przynajmniej 69 obszarów ptasich i 152 obszary siedliskowe.

Aktualne prace nad siecią Natura 2000 w Polsce koncentrują się na uzupełnianiu oficjalnej propozycji sieci w oparciu o ustalenia seminariów biogeograficznych i prace inwentaryzacyjne. Inwentaryzację typów siedlisk przyrodniczych i gatunków Natura 2000 podjęły na szeroką skalę Lasy Państwowe, zapraszając do współpracy ekspertów z różnych ośrodków naukowych. Niezależnie rozpoczęły się prace związane z uruchomieniem monitoringu siedlisk przyrodniczych i gatunków o znaczeniu europejskim, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów Natura 2000. W ramach tych prac przeprowadzono również badania o charakterze inwentaryzacyjnym, polegające na ocenie stanu zachowania wybranych typów siedlisk przyrod-

nicznych na projektowanych obszarach siedliskowych sieci, zarówno z listy krajowej, jak i z listy cieni.

W ostatnich latach pracowano też nad włączeniem Natury 2000 w Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Programy rolno-środowiskowe to jedyne obligatoryjne instrumenty finansowania ochrony różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich. Jednym z celów tego programu jest ochrona wszystkich zagrożonych walorów przyrodniczych terenów rolniczych. Działania związane z ochroną siedlisk i gatunków Natura 2000 umiejscowione są wśród instrumentów tzw. Osi 2 PROW: „Poprawa środowiska przyrodniczego i obszarów wiejskich”. Szczególnie ważne jest tu określenie płatności dla obszarów Natura 2000, które mają rekompensować zwiększone koszty lub utracony dochód rolników, których działalność może być ograniczana w związku zakazem podejmowania działań, które mogą w istotny sposób pogorszyć stan siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk gatunków lub wpłynąć negatywnie na gatunki, dla których ochrony wyznaczono obszar Natura 2000, a także w związku z ustaleniami planów ochrony dla obszarów Natura 2000.

Wdrażanie sieci Natura 2000 traktowane jest jako priorytet w ostatnio opracowanym projekcie dokumentu „Polityka ekologiczna państwa na lata 2007-2010 z uwzględnieniem perspektywy na lata 2011-2014.” Warto zaznaczyć, że choć proces wyznaczania sieci obszarów Natura 2000 w Polsce nie został jeszcze zakończony, większość z nich nie jest jeszcze zatwierdzona i nie mają jeszcze swoich zarządzających i planów ochrony (z wyjątkiem niektórych obszarów ptasich), to już samo ich zgłoszenie jako obszarów o ważnym znaczeniu dla ochrony typów siedlisk i gatunków z załączników I i II DS uruchamia procedury ochrony, narzucone przez zapisy artykułu 6.2-4 Dyrektywy Siedliskowej. Stanowi on m.in. o konieczności przeprowadzania oceny wpływu jakichkolwiek planów i projektów na takie obszary. Inwestycje, które mogłyby mieć istotny wpływ na stan zachowania typów siedlisk i gatunków, wymagających ochrony na wskazanych obszarach, nie powinny być dopuszczone do realizacji, chyba że wymaga tego tzw. nadrzędny interes publiczny. W takich sytuacjach przewiduje się stosowne kompensacje. Niektóre konflikty na styku „obszar Natura 2000 – planowana inwestycja” są szeroko nagłaśniane w mediach i budzą wiele społecznych emocji. Przez większą część społeczeństwa Natura 2000 postrzegana jest bowiem jako przeszkoda w rozwoju gminy, regionu i kraju. Takie postawy świadczą o tym, jak bardzo – w trwających już blisko 7 lat pracach nad siecią Natura 2000 – zaniedbana została kwestia informacji i edukacji.